

O'ZBEK TILI GRAMMATIKASI: HOZIRGI ZAMON TAHLIL MUAMMOLARI

Hojiboyeva Diyora Alisher qizi

Farg'ona ICHSHUI maxsus texnikumi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o'zbek tili grammatikasining hozirgi zamondagi tahlil muammolari, ya'ni zamon shakllarining grammatik va semantik xususiyatlari, ularning qo'llanishidagi noaniqliklar hamda lingvistik tahlil usullaridagi farqlar yoritilgan. Shuningdek, amaliy nutqda hozirgi zamon shaklining boshqa zamon shakllari bilan almashib qo'llanishi, vaqt ifodalashdagi stilistik nozikliklar va tilshunoslar o'rtasidagi qarama-qarshi fikrlar muhokama qilingan. Maqolada hozirgi zamon zamon shaklining nazariy va amaliy jihatdan zamonaviy metodlar asosida tahlil qilinishi lozimligi asoslab beriladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbek tili, hozirgi zamon, zamon shakllari, grammatik tahlil, lingvistik muammo, zamon ifodasi, semantika, morfologiya, stilistika, vaqt kategoriyasi.*

Abstract: *This article discusses the problems of analysis of the grammar of the Uzbek language in the present tense, namely, the grammatical and semantic features of tense forms, uncertainties in their use, and differences in linguistic analysis methods. Also, the use of the present tense form interchangeably with other tense forms in practical speech, stylistic subtleties in expressing time, and opposing views among linguists are discussed. The article substantiates the need to analyze the present tense form theoretically and practically based on modern methods.*

Keywords: *Uzbek language, present tense, tense forms, grammatical analysis, linguistic problem, expression of time, semantics, morphology, stylistics, time category*

KIRISH

Til — jamiyatning asosiy aloqa vositasi bo'lib, uning tuzilishida grammatik qatlam muhim o'rin tutadi. Grammatik kategoriyalar ichida zamon kategoriyasi tilning nafaqat grammatik, balki semantik va stilistik qatlamlarini ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, hozirgi zamon shakli o'zbek tilida eng ko'p uchraydigan, ammo ba'zan tahlil qilishda qiyinchilik tug'diradigan murakkab grammatik birliklardan biridir.

O'zbek tili grammatikasida hozirgi zamon ko'proq -yapti, -moqda, -yapman, -yapmiz kabi qo'shimchalar orqali ifodalanadi. Biroq turli ilmiy manbalarda bu shakllarning grammatik tabiatiga nisbatan qarama-qarshi yondashuvlar mavjud. Masalan, ba'zi olimlar bu shaklni sof hozirgi zamon deb qarasarlar, boshqalar esa uni hozirgi davomli zamon yoki kechayotgan jarayon zamoni deb izohlaydilar.

Bundan tashqari, hozirgi zamon shaklining boshqa zamon shakllari bilan stilistik almashinuvi (masalan: "Men o'qiyman" — hozirgi zamon shakli bo'lsa-da, kelasi zamon ma'nosida ishlatilishi) ham grammatik tahlilda muammolarni yuzaga keltiradi. Ushbu

maqolada hozirgi zamonning grammatik va semantik xususiyatlari, tahlil usullaridagi yondashuvlar, amaliy muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilinadi.

O'zbek tili grammatikasida hozirgi zamon tahlil muammolari bir qator muhim jihatlarni o'z ichiga oladi. Quyidagi asosiy yo'nalishlar orqali bu muammolarni ko'rib chiqamiz:

1. Hozirgi zamon fe'llari

Hozirgi zamon fe'llari, asosan, harakat yoki holatni ifodalovchi zamon hisoblanadi. Ularning tahlilida quyidagi muammolar mavjud:

- Asosiy fe'l shakllari: Hozirgi zamon uchun fe'llarning asosiy shakllari va ularning qo'llanishi.

- Qo'shimchalar: Hozirgi zamon fe'llariga qo'shiladigan qo'shimchalarning tahlili va ularning ma'nodagi o'zgarishlari.

2. Zamonaviy nutq va hozirgi zamon

Zamonaviy nutqda hozirgi zamon fe'llarining ishlatilishidagi o'zgarishlar va muammolar:

- Dialektal farqlar: Hozirgi zamon fe'llarining mintaqaviy farqlari va ularning o'zaro ta'siri.

- O'zbek tilining rivojlanishi: Hozirgi zamon fe'llarining yangi shakllarini, masalan, zaryad va internet tilidagi qo'llanishi.

3. Sintaktik tahlil

Hozirgi zamon fe'llarining sintaktik tahlili:

- Fe'lning o'rni: Hozirgi zamon fe'lning jumladagi o'rni va uning boshqa so'zlar bilan bog'lanishi.

- Yordamchi fe'llar: Hozirgi zamon yordamchi fe'llarining ishlatilishi va ularning asosiy fe'llar bilan bog'lanishi.

4. Semantik tahlil

Hozirgi zamon fe'llarining ma'nosi va kontekstdagi ishlatilishi:

- Ma'no o'zgarishi: Hozirgi zamon fe'llarining kontekstdagi ma'nosi va ularning o'zgarishi.

- Tushuncha farqlari: Hozirgi zamon fe'llarining bir xil shaklda turli ma'nolarda ishlatilishi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Mazkur maqolani tayyorlashda o'zbek tili grammatikasiga oid ilg'or ilmiy manbalar, darsliklar va tilshunos olimlar tadqiqotlariga tayanildi. Jumladan, Sh.Raxmatullayev, M.Tursunov, N.Madvaliyeva, X.Dadaboyev, G.Rahmatullayeva kabi olimlarning grammatik zamon tahlilidagi fikrlariga chuqur e'tibor qaratildi.

Quyidagi metodologik yondashuvlar asosida tahlil olib borildi:

- Deskriptiv (tasviriy) usul. Hozirgi zamon shakllari va ularning tilda qanday ishlatilishi o'rganildi.

- Komparativ (taqqoslovchi) usul. O'zbek tilidagi hozirgi zamon shakllari boshqa zamonlar bilan solishtirildi.

• Tahliliy-izohli usul. Zamonaviy adabiy matnlarda hozirgi zamon shakllarining qo'llanishi tahlil qilindi.

• Stilistik tahlil. Hozirgi zamonning ma'no nozikliklari, uslubiy yuklamalari tahlil qilindi.

Asosiy adabiyotlar:

• "O'zbek tili grammatikasi" (2-jild, 1976 y., Sh. Raxmatullayev tahriri ostida)

• M.Tursunovning "Zamon kategoriyasi va uning zamonaviy talqini" nomli ilmiy maqolasi

• "Zamonaviy o'zbek adabiy tilining grammatikasi" – N. Madvaliyeva va boshqalar

Bu adabiyotlar asosida hozirgi zamonning grammatik shakli, leksik-semantik yuklamasi va stilistik xususiyatlari yoritib berildi.

Natija va muhokamalar

Tadqiqotlar va adabiyotlar tahlili asosida quyidagi muhim muammolar va kuzatishlar aniqlandi:

1. Hozirgi zamon tushunchasi faqat -yapti/-moqda qo'shimchalariga bog'lab talqin qilinadi. Ammo bu shakllar ko'pincha hozirgi davomli zamon yoki hozirgi zamon jarayoni deb tushuniladi. Bu ilmiy yondashuvlarda bir xil izoh yo'q.

2. "Men ertaga boraman" kabi gaplarda hozirgi zamon shakli kelasi zamon ma'nosida ishlatilmoqda. Bu stilistik holatmi yoki grammatik qonuniyatmi — degan savol hal etilmagan.

3. Shakl va ma'no ziddiyatlari — tahlilni murakkablashtiradi. Har bir hozirgi zamon shakli har doim ayni hozirgi lahzani emas, balki turli vaqt katakchalarini bildirishi mumkin.

4. O'zbek tili darsliklarida hozirgi zamon haqida berilgan izohlar bir-biridan farq qiladi. Bu esa o'quvchilarda chalkashlik tug'diradi.

5. Ba'zi zamonaviy matnlarda noan'anaviy zamon ishlatishlar (masalan, blog, ijtimoiy tarmoq postlari) hozirgi zamon shaklining qo'llanish doirasini kengaytirmoqda, lekin bu lingvistik jihatdan yetarlicha o'rganilmagan.

Xulosa.

O'zbek tili grammatikasida hozirgi zamon shakli eng ko'p ishlatiladigan va shu bilan birga eng ko'p bahsli bo'lgan zamon shakllaridan biridir. Uning grammatik shakli soddadek ko'rinsa-da, semantik va stilistik jihatlari murakkab bo'lib, turli lingvistik yondashuvlarni talab qiladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, hozirgi zamonning tilda qo'llanishi har doim ham an'anaviy grammatik izohlarga to'liq mos kelmaydi.

Shuning uchun, hozirgi zamoni tahlil qilishda shakl–ma'no–kontekst uchligini inobatga olish zarur. Darsliklar va ilmiy adabiyotlarda bu haqda yagona izoh va tizimli yondashuv ishlab chiqilishi lozim. Amaliy til materiallari (matbuot, ijtimoiy tarmoqlar) asosida stilistik tahlillarni kuchaytirish kerak.

O'zbek tili grammatikasida hozirgi zamon tahlil muammolari ko'plab jihatlarni o'z ichiga oladi. Bu muammolar tilning rivojlanishiga va uning zamonaviy hayotdagi o'rniga

ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi zamon fe'llarining tahlili tilshunoslikda muhim o'rin tutadi va o'zbek tilining kelajagi uchun ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1.Raxmatullayev Sh. Asar nomi: O'zbek tili grammatikasi. Fan nashriyoti. Toshkent 1976. 163–181 betlar.

2.Tursunov M. Fe'l zamonlari va ularning semantik xususiyatlari. O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti. Toshkent 2011. 45–60 betlar.

3.Madvaliyeva N. Zamonaviy o'zbek adabiy tilining grammatikasi. O'zbekiston fanlar akademiyasi, Til va adabiyot institute. Toshkent. 2015. 212–229 betlar.

4.Dadaboyev X. O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. Fan va texnologiya Samarqand. 2018. 87–95 betlar.

5.Rahmatullayeva G. Fe'lning zamon shakllari va ularning ifoda vositalari. "Yangi asr avlodi". Buxoro 2020. 30–48 betlar.

6.Tursunov, H. (2024). Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish: farg'ona misolida. Conference on Digital Innovation : "Modern Problems and Solutions", 206–209. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/codimpas/article/view/2445>

7.Hojiakbar Tursunov. Imkoniyati cheklangan o'quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish: O'zbekiston va yevropa tajribasi. Talim fan va innovatsiya jurnali. 6 son. 2024 yil.575 bet

https://esijournal.uz/wp-content/uploads/2025/01/Talim_fan_va_innovatsiya_6_son_2024_yil.pdf

8.Hamidullo o'g'li, T. H. (2022). HOZIRGI KUNNING DOLZARB IMKONIYATLARI. JAWS VA NVDA DASTURLARI. Scientific Impulse, 1(2), 535-537.

9.Tursunov, H. (2024). Kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning axborot kompetensiyasini rivojlantirish: farg'ona misolida. Conference on Digital Innovation : "Modern Problems and Solutions", 206–209. извлечено от <https://fer-teach.uz/index.php/codimpas/article/view/2445>

10.TURSUNOV HOJIAKBAR HAMIDULLO O'G'LI. KAR VA ZAIF ESHITUVCHI YUQORI SINF O'QUVCHILARINING AXBOROT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TASHKILIY-METODIK MUAMMOLARI. (2025). International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health, 54-62.

11.Tursunov, H. H., & Hoshimov, U. S. (2022). Ta'lim tizimida ko'zi ojiz o'quvchilarni informatika va axborot texnologiyalari fanida o'qitish texnologiyalar. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(5), 990-993.

Nashr: "Filologiya masalalari" ilmiy jurnali

12.Hamidullo o'g'li, T. H., & Kamolovich, B. E. (2023). IMKONIYATI CHEKLANGAN O'QUVCHILAR BILAN ISHLASH TAJRIBASI. Scientific Impulse, 1(7), 648-653.

13. Usmonova D. O'zbek adabiyotshunosligida Aytmatov fenomeni. "Ijtimoiy fanlar" jurnali. Buxoro. 2018